

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 366-367; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 167; A. Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul 1953, s. 21-22; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of İstanbul*, Pennsylvania 1976, s. 15-22; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977, s. 82-83; Semavi Eyice, "Atik Mustafa Paşa Camii", *İst.A*, III, 1288-1297.

SEMAYİ EYİCE

ATİK SİNAN

(bk. SİNAN-ı ATİK).

ATİK ŞİKÂYET DEFTERİ

Osmanlılar'da

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren herhangi bir şikâyet için *Dîvân-ı Hümâyûn*'a yapılan müracaatlara karşılık çıkan fermanların kaydedildiği defterlere verilen ad.

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında divanda görülen işlere dair bütün kararlar "mühimme defteri" denilen tek tip deftere kaydedilirdi. Ancak 1649 yılından başlayarak arazi, sınır, su, mera, yaylak ve kıslak ihtilâfları, alacak verecek gibi her türlü şahsî davalar, mülkî ve askerî âmir ve memurlardan gelen şikâyetlerle ilgili olarak çıkan fermanlar mühimme defterlerinden ayrılarak "şikâyet defteri" adıyla tutulan defterlere kaydedilmeye başlandı. Bu durum 1752 yılına kadar bu şekilde devam etti. Şikâyet defterleri bu tarihten sonra da devam ettiği halde, aynı konuların kaydedildiği ve devletin idarî taksimatına göre her eyalet için "ahkâm-ı şikâyet" adıyla aynı bir defter serisi daha tutulmaya

başlandığından önceki defterlere "atik şikâyet defterleri" adı verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hicrî 1059-1229 (1649-1814) yıllarını içine alan bu tür 208 defter bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Atillâ Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1979, s. 59; Necati Aktaş — İsmet Binark, *el-Arşîfü'l-'Osmanî*, Amman 1986, s. 149; Serçoğlu, *Tarih Lügati*, s. 88.

NECATİ AKTAŞ

ATİK VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ

İstanbul Üsküdar'da

III. Murad'ın annesi

Nurbânû Vâlîde Sultan tarafından

1570-1579 yılları arasında

Mimar Sinan'a yaptırılan külliye.

Külliye önceleri Vâlîde Sultan adı ile tanınmış, III. Ahmed'in annesi Gülnûş Vâlîde Sultan'ın (ö. 1715) Üsküdar İskele Meydanı'nda yeni bir külliye (bk. YENİ VÂLİDE KÜLLİYESİ) inşa ettirmesi üzerine Eski Vâlîde, Atik Vâlîde veya Vâlîde-i Atik adlarıyla anılmaya başlamıştır.

Mimar Sinan'ın tasarlamış olduğu cami, medrese, tekke, sıbyan mektebi, dârülhadis, dârülkurrâ, imaret (aşhane, tabhane, kervansaray), dârüşşifa ve hamamdan oluşan yapılar topluluğu Toptaşı semtinde ve bugün kendi adını taşıyan mahallede, kuzeyi Çavuşderesi vadisine doğru alçalan çevreye hâkim bir yamaç üzerine kademeli olarak yerleştirilmiştir. Külliyeinin merkezini oluşturan cami-medrese grubu ortada yer almakta, caminin kuzeyinde şadırvan avlusu, avlunun bitişiğinde de daha alçakta kalan medrese bulunmaktadır. Caminin güney yönünde zamanla bir hazîre teşekkül etmiştir. Batı yönünde ve Kartal Baba caddesinin öbür yakasında, birbirlerine

bitişik olan fakat kendi içlerinde bağımsız birimler oluşturan dârülkurrâ, dârülhadis, dârüşşifa ile aşhane, tabhane ve kervansarayı içine alan imaret bulunmaktadır. Bunların işgal ettiği yapı adasını kuzeyde Helvacı Ali, güneyde imaretin sokakları, batıda da Toptaşı caddesi çevrelemektedir. Adanın doğu kanadına, Kartal Baba caddesine paralel uzanan dârülhadis ile bu yapının güney ucuna bitişen dârülkurrâ, arkada daha alçakta kalan batı kesimine de imâret ile dârüşşifa yerleştirilmiştir. Bu binaların kuzeybatısında Toptaşı caddesinin arkasında hamam, cami-medrese grubunun güneyinde ve Çinili Cami sokağının öbür yakasında sıbyan mektebi, doğudaki Tekkeönü sokağının üzerinde ise tekke müstakil yapılar olarak yükselmektedir.

Cami, medrese, tekke, imaret ve dârüşşifanın duvarları kesme köfeki taşı ile örülmüş, sıbyan mektebi, dârülkurrâ, kervansaray ve hamamda ise bir sıra taş, bir sıra tuğla örgü tercih edilmiştir. Duvarların yanı sıra diğer taşıyıcılardan pâyeler de kesme köfeki taşı ile örülmüş, sütunlar ve başlıklar ise beyaz mermerden yapılmıştır. Üst yapıyı oluşturan kubbe ve tonozlarda örgü malzemesi olarak tuğla kullanılmış, üzerleri kurşunla kaplanmıştır. Pencereler, klasik Osmanlı üslubundaki düzene uygun olarak iki sıra, caminin bazı duvarlarında ise üç sıra halinde tertip edilmiş, alttakiler dikdörtgen açıklıklı beyaz mermer söveler ve lokmalı demir parmaklıklarla, üsttekiler de sivri kemerli açıklıklar ve çift cidarlı revzenlerle teçiz edilmiştir. Caminin son cemaat yeri revağında görülen mukarnaslı başlıklar dışında külliyeedeki bütün sütun başlıkları baklavalı tiptedir. Kemerlerin ise tekke revağındaki kırık kaş kemerler hariç tamamı sivri kemerdir. Kapı sövelerinde, şadırvan haznelerinde ve daha bazı detaylarda yapı malzemesi olarak beyaz mermer tercih edilmiştir.

Cami. Külliyeinin ana yapısı olan caminin bugünkü durumuna üç safhada ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. 1. 1570-1579 yılları arasında inşa edilen ve kesinlikle Mimar Sinan'ın eseri olan ilk cami, bugünkü caminin altıgen şemaya sahip orta bölümüdür. Bu durumda, kuzey yönünde son cemaat yeri ile ahşap çatılı ikinci bir revak daha bulunmakta ve bu dış revak, harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde yer alan minarelerin güney sınırına kadar ilerleyerek son ce-

Atik Vâlîde
Camii -
Üsküdar /
İstanbul

maat yerini üç yönden kuşatmakta idi. 2. Vakfın ilk mütevellisi Pîr Ali b. Mustafa'nın göreve getirildiği 1582 yılı başları ile, halen cami kapısında yer alan ve yapıyı tarihlemeye birçok araştırmacıyı yanlışlığa sürüklemiş olan kitabenin konulduğu 1583 yılı arasında harim, batı ve doğuya doğru ikişer kubbeli birer sahn eklenerek büyütülmüştür. Bu ameliye sonucunda cami harimi, Osmanlı mimarisinde ilk defa 1437-1447 tarihli Edirne Üç Şerefeli Camii'nde görülen ve Sinan tarafından 1555-1556 tarihli Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nde tekrar ele alınarak geliştirilen şemaya sahip olmuş, minareler klasik Osmanlı üslubuna ters düşen bir tertiple yapı kitlesinin içinde kalmış ve ikinci revak hariminin kuzey duvarı hizasında kesilerek birer kemeri yeni inşa edilen duvarların içine gömülmüştür. Sinan'ın 1580'lerde iyice yaşlandığı ve çeşitli inşaatlarda yardımcıları olan mimarları görevlendirdiği göz önüne alınırsa, bu ikinci safhada işin meselâ Dâvud Ağa'ya (ö. 1598) tevdi edilmiş olduğu düşünülebilir. Öte yandan, Üsküdar sakinleri arasında yaygın bir rivayetten, inşaatın ikinci safhasında çalışan mimarlardan birinin adı öğrenilebilmektedir. Bu rivayete göre, külliyenin inşaatında görev alan Sinan'ın çıraklarından bir mimar buradan götürdüğü malzeme ile Üsküdar'ın Hayreddin Çavuş (Debbağlar) mahallesinde kendi adına bir mescid-tekke inşa etmiş, mesele

ortaya çıkınca da idam edilerek bânisi olduğu yapının haziresine gömülmüştür. Bu mimarın adı "Kurban" (halk dilinde "Kurbağa") lakaplı Nasuh'tur (ö. 1586). 3. II. Mahmud devrinde ve muhtemelen 1834 yılında, cami kitlesine saplanan şadırvan avlusu revağının iki birimi iptal ve harimin batı yönündeki pencere düzeni kısmen tâdil edilerek caminin güneybatı köşesine, müstakil girişi bulunan bir hünkâr dairesi ve mahfilî ilâve edilmiştir. Ayrıca cami, sonuncusu 1956-1972 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü eliyle gerçekleştirilmiş olmak üzere birçok defa tamir edilmiştir.

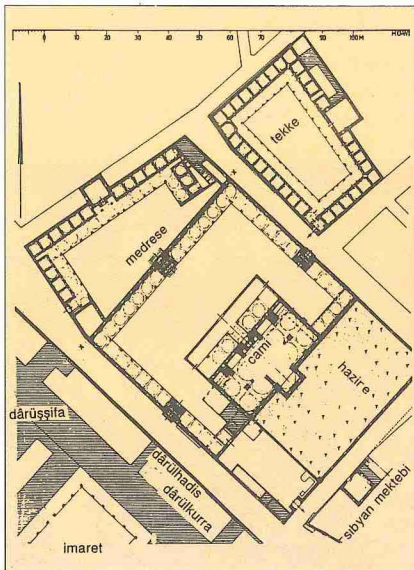
Camiyi kuzey, doğu ve batı yönlerinde çevreleyen şadırvan avlusuna, her biri ayrı yöndeki dört kapıdan girilmektedir. Güneydeki kapı, kısmen hazire olarak kullanılan, şadırvan avlusuyla aynı seviyedeki dış avluya açılmakta, medrese avlusuna geçit veren kuzeydeki ile sokaklara açılan diğer ikisinde merdivenler bulunmaktadır. Avlu duvarının dış yüzeyinde üçü batı girişinin, biri de doğu girişinin yanında olmak üzere toplam dört adet sivri kemerli çeşme yer almaktadır. Güneydekinin dışında kalan girişlerin üzerine, muhtemelen *bevvâb**-ların ikametına mahsus, kaburgalı çapraz tonozlara oturan, kare planlı ve kubbeli birer oda yerleştirilmiştir. Avluyu kuşatan revaklar, bu odalarla aynı boyutlarda ve pandantifli kubbelerle örtülü otuz sekiz birimden oluşmaktadır. Her birimde dikdörtgen açıklıklı ve sivri tahfif kemerli birer pencere yer almaktadır. Avlunun ortasında yakın zamanda (1986) tamir edilmiş olan çokgen hazneli şadırvan yükselmektedir.

Caminin giriş cephesindeki dış revak, köşelerde ve ortada yer alan dört pâyeye on altı sütuna oturan, beyaz mermer ve somakiden örülmüş sivri kemerlerle dışarıya açılmaktadır. Ortadaki pâyelerin taçkapı ile aynı eksenle bulunan açıklığı basık bir kemerle geçilmiştir. Kırşunla kaplı olan ahşap çatı ise kısa bir saçakla son bulmaktadır. Dış revağın içine gömülmüş olan son cemaat yeri beş birimlidir. Yüksek tutulmuş olan ortadaki birim aynalı tonozla, diğerleri pandantifli kubbelerle örtülüdür. Tamamen beyaz mermerden yapılmış olan taçkapı, kaval silmeli dış çerçevesi, basık kemerli açıklığı, mukarnaslı ve sarkıtlı kavsarası, köşelerde kum saatli sütunçeleri, yanlarda yarım sekizgen planlı ve mukarnaslı hücreleriyle titiz bir işçiliğin yanı sıra klasik üslubun bütün özellikleri

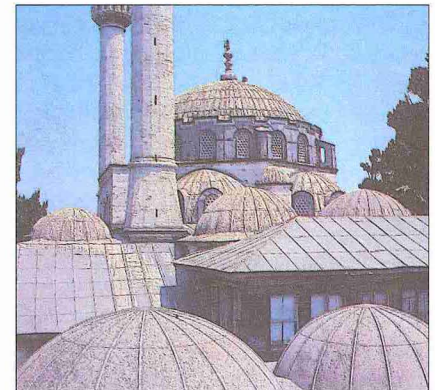
rini aksettirmektedir. Kemerin üzerinde yer alan ve Vâlide Sultan'ın adı ile 991 (1583) tarihini veren manzum kitâbe, ahşap bir levha üzerine ta'lik hatla yazılmıştır. Taçkapıya göre simetrik olarak sağda ve solda pencereler, birer küçük mihrap ile minare girişleri ve ayrıca doğu köşesinde de üst kat mahfillerine çıkan merdivenin girişi yer almaktadır.

Harimin ilk inşa döneminden kalan orta bölümü yaklaşık 13 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Yapının gerek dış görünüşüne gerekse iç mekânına hâkim olan bu merkezî kubbe güneyde ve kuzeyde ikişer duvar pâyesine, batıda ve doğuda birer kahverengi somakî sütuna oturan altı adet sivri kemerle taşınmaktadır. Sütunlar küçük kemerlerle arka arkasındaki pâyelere bağlanmışlardır. Merkezî kubbe ikisi batıda, ikisi doğuda, biri de güneyde olmak üzere toplam beş yarım kubbe ile takviye edilmiş ve bütün bu örtü unsurları ile düşey satırların arasına küçük pandantifler yerleştirilmiştir. Harim kible yönündeki iki duvar pâyesi arasında, bir yarım kubbe derinliği kadar ileriye doğru geniş tutulmuş, bu şekilde güney duvarının ortasında mihrabı barındıran ve üstü bu yöndeki yarım kubbe ile örtülü olan bir çıkıntı elde edilmiştir. Doğudaki ve batıdaki sütunların arkasında yer alan pâyeler ilk yapılarında duvar pâyesi niteliğinde iken harimin genişletilmesi sırasında, buradaki duvarların kaldırılması üzerine orta pâyesi durumuna gelmişlerdir. Bu pâyeler, güneydeki ve kuzeydeki duvarlarla geri çekilen doğu ve batı duvarlarındaki pâyelere birer sivri kemerle bağlanmış ve her iki yönde kemer açıklıkları çapında ikişer kubbe in-

Atik Vâlide Sultan Külliyesi'nin yerleşim planı

Atik Vâlide Camii'nin dış görünüşü

şa edilmiş, böylece harim ikişer kubbeli iki sahnla yanlara doğru genişletilmiştir.

Bursa kemercileriyle donatılmış korulukların sınırladığı mahfiller, harimi batı, doğu ve kuzey yönlerinde kuşatmaktadır. Müezzinlere mahsus olan kuzey kanadında taçkapı hizasına gelen kesimin zemini yükseltilmiş ve yine aynı hizanın yukarısında duvar pâyeleri arasındaki girintiye iki mahfil daha yerleştirilmiştir. Bunlardan alttaki taçkapı kitlesinin üzerine oturmakta, diğeri bu kitleye basan sivri kemerli bir revak tarafından taşınmaktadır. Mahfillerin güneybatı kesimi hünkâr mahfiline dönüştürülmüş ve sonradan yapılan ahşap çıkmalarla genişletilmiştir. Beden duvarlarında yetmiş üç, yarım kubbelerin eteklerinde yirmi üç, merkezî kubbenin kasnağında on sekiz tane olmak üzere toplam 114 pencereden ışık alan ve ayrıca başarılı nisbetlerle şekillendirilmiş bulunan harim son derece ferahdir. Kare planlı kaidelere, üçgen yüzeylerden oluşan kürsülere, çokgen gövdelere ve peleklerle sahip olan minareler XVIII. yüzyılda, muhtemelen meşhur 1765 depreminde, doğudaki kaidesine, batıdaki deşerfesinin altına kadar yıkılmış, daha sonraki tarihlerde şerhelerinin altındaki yumurta dizisi ve ahşap külâhın altındaki gırlanlar gibi o dönemde revaçta olan barok üslûba uygun detaylarla yeniden inşa edilmişlerdir.

Hünkâr dairesi, dış avlu ve şadırvan avlusunu yönünde tamamen direkler üzerine oturan fevkanî bir yapıdır. Kısmî zemin katta, Osmanlı baroğuna has birleşik kemerle donatılmış olan giriş, küçük bir taşlık ve üst kata çıkan ahşap bir merdiven yer almaktadır. Caminin güneybatı köşesindeki kubbeli birimin altına rastlayan hünkâr mahfil ile bağlantılı olan üst kat, padişah ve maiyetinin dinlenmelerine mahsus mekânlardan meydana gelmektedir. Bu mekânların, iç yüzleri bağdadî sıvalı duvarları, dikdörtgen açıklıklı ve pancurlu pencereleri, hafif içbükey saçakları ve her iki yönde ilerleyen çıkmaları hünkâr daireşine eski bir İstanbul konağı görünümü kazandırmaktadır. Mahfilin harime bakan ve orta yerinde kavisli bir çıkma yapan doğu sınırında, baroğun bütün özelliklerini sergileyen oymalı ve yaldızlı ahşap hotozlarla taçlandırılmış kafesler sıralanmaktadır. Biri kuzey, diğeri güney duvarında olmak üzere iki pano halinde düzenlenmiş resimler, Batılılaşma dönemi Türk resim sanatının dikkate

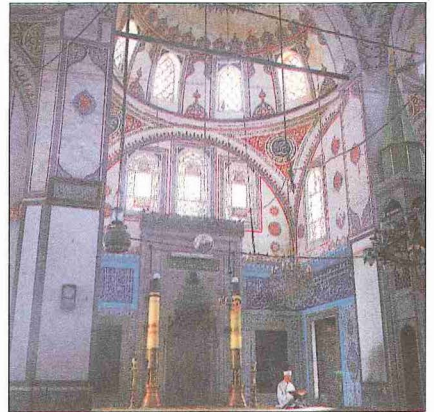
değer örneklerindedir. Sultan II. Mahmud devrine tarihlenen bu resimlerde, dönemin baroktan ampire geçiş sırasındaki mimari zevkini yansıtan hayalî saray enteryörleri tasvir edilmiştir. Koronlarla tutturulmuş perde kıvrımları ile sınırlandırılmış olan kompozisyonun güney duvarındaki kesiminde, sarayın bir penceresinden, tam olarak teşhis edilemeyen, ancak bazı detayları ile 1826 tarihli Tophane Nusretiye Camii'ni hatırlatan bir yapı seyredilmektedir. Mahfilin güney duvarında iki pencere arasına, perde ve kandil motifleriyle süslenmiş ufak bir mihrap yerleştirilmiştir. Batı duvarındaki pencerelerden birisi hünkâr dairesiyle bağlantıyı temin etmek üzere kapıya, diğeri de iptal edilerek kafeslerle aynı malzeme ve üslûp özelliklerine sahip bir hotozun taçlandığı tezyinî bir niş dönüştürülmüştür. Caminin kible tarafındaki dış avlunun büyük bir kısmı hazîre olarak değerlendirilmiştir. Daha ziyade XVIII ve XIX. yüzyıllara ait dikkate değer mezar taşlarının bulunduğu hazîrenin batı duvarında, pencere üstlerine konulmuş bazıları ölümü hatırlatan muhtelif âyetlerden oluşan kitâbeler mevcuttur.

Sinan'ın hemen bütün eserlerinde olduğu gibi Atık Vâlide Camii'nde de nisbetlerin âhengi ile anlam kazanan cephelede süsleme yok denecek kadar azdır. Buna karşılık iç mekânda oldukça zengin bir süsleme programının uygulanmış olduğu görülmektedir. Tezyinat unsurları içinde öncelikle, caminin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çinçiliğinin gerek kalite ve teknik, gerekse renk ve kompozisyon açısından çok başarılı örnekleri olan panoları zikretmek gerekir. Hepsî sıralı tekniğinde imal edilmiş olan ve renkli kompozisyonlarında natüralist çiçek motifleri ağır basan bu çinçiler mihrap çıkıntısında yoğunlaşmaktadır. Bu bölümdaki pencerelerin üst hizasında yer alan ve mihrap tarafından iki eşit parçaya bölünen yazı kuşağında, lâcivert zemin üzerine beyazla ve cell-sülûsle kaleme alınmış Âyetü'l-kürsî bulunmaktadır. Zemininde yer yer rozetlerin, küçük çiçeklerin, yaprakların ve geometrik geçmelerin serpiştirilmiş olduğu yazı kuşağında bazı harflerin karınları firûze ve meşhur mercan kırmızısı ile renklendirilmiştir. Güney duvarındaki pencerelerin iç, kuzey duvarındakilerin ise dış yüzlerinde aynı özellikleri paylaşan yazı panoları mevcuttur. Camideki çini süsleme un-

surları içinde en önemlileri, mihrap çıkıntısının yan duvarlarında yer alan birbirinin aynı iki büyük panodur. Bunlarda, mercan kırmızısı zemin üzerine beyaz rûmilerle süslü bir vazodan birbirlerine bağlı iki şemse çıkmaktadır. Şemselerin içine oldukça girift bir düzende, lâcivert zemin üzerine beyaz, mercan kırmızısı ve koyu yeşille renklendirilmiş lâleler, karanfiller, birtakım ufak çiçekler ve yapraklar yerleştirilmiştir. Geriye kalan sağ ve sol kesimlerde zarif kıvrımlarla yükselen kahverengi dallar üzerinde, ortaları mercan kırmızısı, yaprakları mavi bahar çiçekleri ile küçük yeşil yapraklar görülmektedir. Camideki süslemeli kısımlar arasında, sedef ve fildişi kakmalarla zenginleştirilmiş geometrik kompozisyonları ile kapı ve pencere kanatları bütünüyle beyaz mermerden yapılmış klasik üslûba uygun nisbet ve detayları ile dikkati çeken mihrap ve özellikle, şebekeli bölümleri yarı şeffaf sahtılar oluşturacak kadar ince bir işçilik gösteren minber önem taşımaktadır. Kubbede, kemerlerin iç sahtılarında ve pandantiflerde yer alan ve rûmî, palmet, şakayık gibi klasik süsleme unsurlarını ihtiva eden kalem işleri ile koyu kırmızı zemin üzerine açık kırmızı boya ve yaldızla yapılmış, tezhip denilebilecek incelekte bir işçiliğe sahip olan mahfil tavanlarındaki tezyinat ve ayrıca renkli camlarla işlenmiş alçı revzenler de zikredilmeye değer sanat çalışmalarıdır.

Medrese. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1963-1964 yıllarında onarılmış, ancak herhangi bir hizmete tahsis edilmediğinden kısa bir müddet sonra yoksul ailelerce işgal edilmiş ve halen

Atık Vâlide Sultan Camii'nin içinden bir görünüş

Atik Vâlide Sultan Camii'nde vazo, iki semse, girift çiçek ve yaprak desenli bir çini levha

mesken olarak kullanılmaktadır. Yamuk planlı medrese avlusu doğu, batı ve kuzeyde revaklar ve hücreler, güneyde ise yüksekte kalan şadırvan avlusunun duvarı ile sınırlandırılmıştır. Medreseye nisbetle alçakta kalan Vâlide Kâhyası sokağı boyunca uzanan kuzey duvarı, istinat duvarı niteliğinde olup payandalarla takviye edilmiştir. Esas giriş batıda Kartal Baba caddesine açılmakta, kuzeydeki merdivenli geçit de cami-medrese bağlantısını temin etmektedir. Avlunun ortasında, sütunları ve üst yapısı ortadan kalkmış olan şadırvanın sekizgen haznesi göze çarpmaktadır. Revak, dikdörtgen planlı olan üçü aynalı tonozlarla, kare planlı olan diğerleri ise pandantifli kubbelerle örtülü on dokuz birimden oluşmaktadır. Dördü batıda, ikisi doğuda, on ikisi kuzeyde yer almak üzere toplam on sekiz tane olan hücrelerden on beşinin talebeye, ikisinin muîd* lere, birinin de bewâba tahsis edilmiş olduğu vakfiyede kayıtlıdır. Kare planlı olan bu mekânlar pandantifli kubbeler, revağa açılan birer kapı ve pencere, dışarıya bakan ikişer tepe penceresi, birer ocak ve çok sayıda dolap nişleriyle donatılmışlardır. Kuzey kanadındaki hücre dizisinin ortasına, yaklaşık dört hücre büyüklüğünde olduğundan ve hücrelerden biraz geriye çekilmiş bulunduğundan dolayı medrese kitlesinden dışarıya taşan kare planlı dershane yerleştirilmiştir. Güney yönünde, dört köşe iki mermer sütuna oturan kemerlerden oluşan ikinci bir revak parçası bulunmaktadır. Ayrıca hücrelerden daha yüksek tutulmuş olduğu için yapının dış

görünümüne hâkim olan dershane, kuzeydeki sokağın öbür yakasında yer alan iki pâyeye ile, medrese duvarına basan üç adet sivri kemerin taşıdığı çok basık bir tekne tonozun üstüne oturmaktadır. Böylece fevkanî bir mekân niteliği kazanmış olan dershane, altından geçen sokağı tıkamadığı gibi çevreye özellik kazandıran bir mimari unsur oluşturmuştur. Ayrıca içine ufak bir çeşmenin kondurulmuş olması bu tonozlu geçidi daha da cazip kılmaktadır. Dershanenin basık kemerli kapısı, güney duvarının ortasında basamaklarla çıkılan bir sahanlığın önünde yer almaktadır. Sekizgen kasnakla takviye edilmiş bir kubbenin örttüğü binanın güney duvarında iki, doğu ve batı duvarlarında birer çift pencere bulunmasına karşılık komşu meskenlere bakan kuzey duvar, muhtemelen mahremiyetin ve sessizliğin korunması gayesiyle sağır bırakılmıştır. Medresenin helâları doğu kanadının arkasındaki küçük ve müstakil bir avlunun etrafında sıralanmaktadır. Avlunun güneybatı köşesinde, girişin hemen yanında yer alan ve bağdadî sıvalı duvarları, caddeye doğru taşan çıkması ve ahşap saçakları ile ufak bir köşk görünümü arzeden fevkanî yapının, külliye'deki sıbyan mektebinin XVIII. yüzyılda kütüphaneye çevrilmesinden sonra aynı görevi üstlenmek üzere inşa edildiği tahmin edilebilir.

Tekke. Kaynaklarda Atik Vâlide Sultan, Eski Vâlide, Vâlide-i Atik, Karabaş Velî ve Karabaş Ali Efendi gibi adlarla anılan tekkenin bazı eserlerde görülen muğlak ya da yanlış ifadelerin aksine, baştan beri külliyenin mimari programı içinde yer aldığı ve tarikatların ilgasına kadar aslı görevini aralıksız sürdürdüğü, Nurbânü Vâlide Sultan vakfiyesinden, Narkıflar Arşivi'ndeki kayıtlardan ve meşâ-yih listesinden kesin olarak anlaşılmaktadır. Başından beri Halvetiyye'ye bağlı bulunan tekkenin postuna 1670'te bu tarikatın Karabaşîyye kolunu kurmuş olan, Karabaş Velî veya el-Atvel (en uzun) lakaplı Şeyh Hacı Ali Alâeddin Efendi (ö. 1685) geçmiş ve sürgüne gönderildiği 1679 yılına kadar burada irşad ile meşgul olmuştur. Dolayısıyla tekkenin bu müddet zarfında yeni kurulan Karabaşîyye'nin âsîtâne* si olduğu söylenebilir. Kendisinden sonra yerine sırasıyla Halvetiyye-Nürîyye'den Bülbülcüzâde Şeyh Fethi Abdülkerim Efendi (ö. 1694) ile oğlu Abdürrahim Münib Efendi (ö. 1713) geçmişler, daha sonra tekke Halvetiyye-Şâbâniyye'ye intikal etmiş ve sonuna ka-

dar da bu kola hizmet vermiştir. Kapatıldıktan sonra uzun süre metrûk kalıp harap hale gelen yapı 1970'li yıllarda tamir edilerek İlim Yayma Cemiyeti'ne bağlı bir talebe yurdu haline getirilmiş olup bugün oldukça bakımlı durumdadır.

Yamuk planlı bir avlu ve bunu çevreleyen kırık kaş kemerli ve ahşap çatılı revakların arkasında, dört yönde dizilmiş otuz beş adet kare planlı ve kubbeli birim yer almaktadır. Bunlardan yapının güneybatı köşesinde bulunan iki tanesi, eksenleri kaydırılmış bir giriş bölümü teşkil edecek şekilde düzenlenmiş, geriye kalan otuz üç tanesi ise şeyh ile dervişlerin ikametına tahsis edilmiştir. Nitekim vakfiyede de "hankah" ve "ribat" adlarıyla anılan tekkede "bir şeyh ile otuz iki nefer fukara"nın ikamet etmesi istenmektedir. Doğru kanadının ortasındaki hücrelerin arasında kare planlı ve kubbeli tevhidhane kitlesi yer alır. Hücre kubbeleri pandantiflere, tevhidhane kubbesi ise içeriden mukarnaslı konsollarla takviye edilmiş sivri tromplara, dışarıdan on ikigen kasağa oturmaktadır. Tekkenin yegâne girişi, tepesi mukarnaslı bir pâyecikle yumuşatılmış olan güneybatı köşesinde'dir. Basık kemerin üstünde yer alan ta'likle yazılmış tarihsiz kitâbede görülen "Hazret-i Şa'bân-ı Velî" ibaresi, bu bölümün tekkenin Şâbâniyye'ye intikal ettiği 1713 tarihinden sonra yapıldığını göstermektedir. Köşedekiler dışında kalan hücrelerde, revaklara açılan kapılardan başka avluya bakan birer dikdörtgen pencere ile birer dairevî tepe penceresi bulunmaktadır. Komşu hücrelerin pahlanması ile elde edilmiş verev dehlizlerden geçilen, avluya pencere açılması imkânsız köşe hücrelerinde ise ışık ve hava ihtiyacı dışarıya açılan pencerelerle sağlanmıştır. Birçok dolap nişiyile donatılmış bulunan bu mekânlarda, tevhidhaneye komşu olan ikisi hariç, ocak bulunmamaktadır. Tevhidhane ile bağlantısı bulunan bu iki ocaklı mekândan, diğerlerinden daha büyük ve dikdörtgen planlı olan güneydeki şeyh odası, kuzeydeki kahve odası ya da meydan odası gibi kullanıldığı tahmin edilebilir. Doğuda yapı kitlesinden dışarıya taşmış olan tevhidhanenin hücrelerle

Atik Vâlide Sultan Camii'nin son cemaat yeri duvarı pencere alınlıklarındaki yazılı çini bir levha

aynı hizadaki duvarının ortasında basık kemerli giriş bulunmaktadır. Altısı alta, sekizi üstte toplam on dört pence-reye sahip olan tevhidhanenin kuzey ve güney duvarlarının ortasında, kavsaraları mukarnaslı birer niş yer almaktadır. Avlunun ortasındaki şadırvandan günümüze ancak sekizgen kaide ulaşabilmiştir.

Tekkenin mimarisinde dikkati çeken en önemli husus, medreseden farklı olarak cephelerin, konulması zaruri görülen mahdüt miktarda pencere dışında tamamen sağır bırakılması, buna karşılık avlu cephelerinin hareketli bir ifadeye sahip kılınmasıdır. Yapının tasarımında, büyük bir ihtimalle tekke hayatının gereği olan içe dönüklük etkili olmuştur. Aynı ihtimal yine Sinan'ın eseri olan Kadirga'daki 1574 tarihli Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nin tekkesi için de geçerlidir ve her iki tekkenin de başından beri, sistemini *halvet** üzerine kurmuş, hatta adını bile ondan almış olan Halvetiyye tarikatına hizmet vermeleri bu ihtimali güçlendirmektedir.

Sıbyan Mektebi. Feridun Ağa adında bir hayır sahibi tarafından XVIII. yüzyılda kütüphaneye çevrilerek geçen yüzyılın sonlarına kadar bu maksatla kullanılan bina daha sonra terkedilerek harap olmuştur. Günümüzde mesken olarak kullanılan yapı tamire muhtaç durumdadır. İçeriden pandantiflere oturan kasnaksız bir kubbe ile örtülü kare planlı bir mekândan ibaret olan sıbyan mektebinin girişi, aslında ahşap bir saçakla donatılmış olduğu anlaşılan doğu cephesindedir. Gerek bu cephede gerekse güney ve batı cephelerinde iki sıra halinde düzenlenmiş pencereler yer almakta iken sokak boyunca uzanan kuzey cephesinin medresede olduğu gibi sağır bırakıldığı dikkati çekmektedir.

Dârülhadis, dârülkurrâ, imaret (aşhane, tabhane, kervansaray) ve **dârüşşifa.** Yekpâre bir yapı adası oluşturan bu bölümler XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren asıl fonksiyonlarının dışında birtakım yeni faaliyetlere tahsis edilmişlerdir; imaret ile dârüşşifa sırasıyla Nizâm-ı Cedîd, Sekbân-ı Cihâdiyye ve Asâkir-i Nizâmiyye askerlerinin kışlası (1800-1865), akıl hastahanesi (1865-1927) ve Tekel Yaprak Tütün Bakım Atölyesi (1935-1976) olmuş; dârüşşifa 1977'de Üsküdar İmam Hatip Lisesi'ne devredilmiş, dârülhadis-dârülkurrâ grubu ise Cumhuriyet devrinde yakın bir geçmişe kadar Toptaşı Cezaevi olarak kullanılmıştır. Bu arada söz konusu bölümler, özellikle 1834-1835'te

mimari hüviyetlerini yozlaştıran çeşitli tâdilâta da mâruz bırakılmışlardır.

Dârülhadis, pandantifli kubbeler ve batıya açılan iki sıra pencereye sahip, doğu yönünde sakıflı bir revakla kuşatılmış kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dizi hücreden ibarettir. Bu dizinin güney ucunda da cezaevinin hamamı olarak kullanıldığı bilinen, dârülhadis hücrelerinden daha büyük ve daha yüksek tutulmuş, kare planlı ve kubbeli bir mekândan ibaret dârülkurrâ yer almaktadır.

Kervansaraya batı, tabhaneye kuzeydoğu ve aşhaneye güneydoğudaki birimleri tahsis edilmiş olan imaretin Toptaşı caddesi üzerinde bulunan cümle kapısı, II. Mahmud devrinde ampir üslûbunda bir sayvanla donatılmış ve kemerinin üstüne adı geçen padişahın tuğrası yerleştirilmiştir. Girişin sağında, istifli sülûsle yazılmış manzum kitâbesinden 987'de (1579) Hasan Çavuş tarafından yaptırıldığı anlaşılan kırık kaş kemerli bir çeşme yer almaktadır. Cümle kapısından, ortada pandantifli bir kubbe ile doğu ve batı yönlerinde birer beşik tonozun örttüğü taşığa, taşığın orta bölümünden de kuzey ve güney duvarlarındaki kapılarla kervansarayın eşit büyüklükteki dikdörtgen planlı iki kanadına geçilmektedir. Dış duvarlarının alt kesimi dışında tamamen yenilenmiş olduğu anlaşılan kervansarayın her iki kanadında, birer iç avlu etrafına sıralanmış ikişer katlı muhdes mekânlar bulunmaktadır. Bu kanatların asıllarının, Sinan'ın Büyük Çekmece'deki 974 (1566-67) tarihli Sultan Süleyman Kervansarayı'nda olduğu gibi, üç sıra ayağa oturan kırma ahşap çatılarla örtülü oldukları anlaşılmaktadır.

Giriş taşığının doğu yönündeki merdivenli ve kubbeli geçitten ulaşılan ve tabhane ile aşhanenin ortasında yer alan ortak avlu, pandantifli küçük kubbelerle örtülü yirmi dokuz birimi ihtiva eden bir revakla kuşatılmıştır. Revağın arkasında, doğu yanlarda dârülhadis hücrelerinin altına isabet eden beşik tonozlu ikişer mekân ile ortada bu mekânlara çıkan bir merdiven mevcuttur. Aynı türde birer mekân da batı kanadında girişin yanlarında yer almakta, kuzey ve güney yönlerinde ise tabhane ile aşhanenin iç avlularına açılan birer kapı ve bu bölümlerin bazı birimlerine açılan kapılarla pencereler sıralanmaktadır. Aynı ölçülere sahip olan aşhane ile tabhane, ortak avluya göre tamamen simetrik tasarlanmıştır. Her ikisi de "T" biçimi birer avluya ve bunu kuşatan beşik to-

nozlu revaklara sahiptir. Revakların gerisinde doğudaki dârülhadis hücrelerinin altında, dördü beşik tonozlu, diğerleri pandantifli kubbeli olmak üzere toplam on üçer birim sıralanmaktadır. Aşhanenin batısında yer alan havalandırma fenerleriyle donatılmış altı birim mutfaktır. Biri iki birimli ve üç ocaklı, diğeri dört birimli ve beş ocaklı olmak üzere iki bölüm halinde düzenlenmiş bulunan mutfağın doğusundaki iki birimli bölüm yemekhane, diğerleri ise kiler ve ambar olarak tasarlanmıştır. Kervansarayın kanatları ile tabhane ve aşhane kitleleri arasında, ince uzun dikdörtgen planlı birer avlu uzanmaktadır. Orta avluya kapı, "T" planlı avlulara beşik tonozlu birer geçit ile bağlanan bu avlulardan kuzeydeki tabhane helâlarına tahsis edilmiş, ayrıca dışarıya açılan bir kapısı daha bulunan güneydeki ise erzak ve yakacağın cümle kapısından geçirilmeden aşhaneye nakledilebilmesi ve yemek dağıtımı için düşünülmüştür.

Bugün iki katlı, ahşap çatılı ve tabhane ile bağlantılı bir yapı halinde olan dârüşşifanın aslında tek katlı ve kâgir örtülü müstakil bir bina olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeyde Helvacı Ali sokağı üzerindeki girişi tromplu kubbe ile örtülü bir birim takip etmekte ve buradan bir seki ile ikiye ayrılmış dikdörtgen planlı avluya geçilmektedir. Avluyu kuşatan sakıflı revağın arkasındaki mekânlardan güneybatı köşede yer alan tromplu kubbe ile örtülü birim dârüşşifanın mescididir. Güney kanadında ancak dârüşşifanın ihtiyacına cevap verecek şekilde asgari ölçülerde ele alınmış bir hamam, avlunun çevresinde ise ikisi dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu, on ikisi kare planlı ve kubbeli on dört birim bulunmaktadır.

Hamam, Vakfiyede zikredilmeyen, ancak Sinan'ın eserleriyle ilgili tezkirelerde yer alan hamam, geç devirde marangozhane olarak kullanılmış ve Vakıflar İdaresi tarafından son yıllarda tamir edilerek tekrar faaliyete geçirilmiştir. Ufak çapta bir çifte hamam olan yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan ayırım çizgisine göre simetrik olarak yerleştirilmiş soyunmalıklar, birer sofa ile halvetten oluşan soğukluklar ve sıcaklıklar ile bu bölümler boyunca devam eden su haznesinden oluşmaktadır. Bugün yerlerini bir sıra dükkâna terketmiş bulunan soyunmalıkların ahşap çatı ile örtülü oldukları tahmin edilmektedir. Soğukluklar pandantifli kubbeler ve aynalı tonozlarla, sıcaklıklar tromplu kubbelerle, su haznesi ise beşik tonozla örtülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâi, *Tezkiretül'ebniye*, s. 24, 33, 35-37, 39, 45, 79, 94, 100, 106, 108, 125; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Zuhurî Danişman), İstanbul 1964-71, I, 328; Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 16, 125; a.mlf., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, II, 182-184; Âsitâne Tekkeleri, s. 18; *Mecmûa-i Cevâmi'*, II, 72-73; Bandırmalızade, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 8; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 128-129; C. Gurlitt, *Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907-12, II, 85, levha 28; *Osmanlı Müellifleri*, I, 96, 138, 217; Halil Edhem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 72-74; Ergun, *Antoloji*, II, 479, 672; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 258; Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, s. 77-85; a.mlf., *Üsküdar Tarihi*, I, 141-149, 439-445; II, 29; E. Eglil, *Sinan*, Erlenbach-Stuttgart 1954, s. 105-107; Semavi Eyice, *İstanbul-Petit Guide à Travers les Monuments Byzantins et Turcs*, İstanbul 1955, s. 114; Doğan Kuban, "Les Mosquées à coupole à base hexagonale", *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens*, İstanbul 1963, s. 49-68; a.mlf., "Eski Valide Camii", *Mimarlık ve Sanat*, sy. 2, İstanbul 1961, s. 33-36; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 68-69; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 288-291; A. Stratton, *Sinan*, London 1972, s. 159-169; H. Sumner v.dğr., *Strolling through Istanbul*, İstanbul 1972, s. 425; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 209-210, 224, 232, 333, 374, 386; Câhid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 470, 474, 607, 612; Günşel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara 1977, s. 119-120; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977, s. 402-404; M. Çağatay Uluçay, *Pağışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 40; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşi), s. 74-75; Aptullah Kuran, "Üsküdar Atik Valide Külliyesinin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine", *Suud Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara 1984, s. 231-248; a.mlf., *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 175-192, 254, 304, 354, 357, 359, 361, 367, 376, 401; A. Gabriel, "Les Mosquées de Constantinople", *Syria*, VII, Paris 1926, s. 353-419; A. Batur — S. Batur, "Sinan'a Ait Yapıların Listesi", *Mimarlık*, sy. 49, İstanbul 1967, s. 54-57; F. Akozan, "Türk Külliyeleeri", *VD*, VIII (1969), s. 303-308; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, sy. 7-8 (1977), s. 277-392; Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *STAD*, sy. 2 (1988), s. 3-19; Erdem Yücel, "Eski Valide Camii ve Külliyesi", *İst. A*, X, 5300-5303.

M. BAHA TANMAN

ÂTİKE bint ABDÜLMUTTALİB

(عاتكة بنت عبدالمطلب)

Ümmü Abdillâh Âtike bint

Abdilmuttalib b. Hâşim el-Hâşimiyye

Hz. Peygamber'in halası.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Abdülmuttalib'in bütün kızları gibi Âtike de şairdi. Günümüze intikal eden şiirlerinden biri babası hakkında söyle-

diği mersiyedir. Abdülmuttalib son günlerinde altı kızını da yanına çağırıp ölümünden sonra kendisi için nasıl mersiyeleyer söyleyeceklerini onlardan dinlemek istemiş, bunun üzerine her biri babalarını öven birer şiir söylemişlerdi.

Âtike Hz. Peygamber'in zevcelerinden Ümmü Seleme'nin babası Ebü Ümeyye b. Mugire el-Mahzûmî ile evlendi; bu evlilikten hepsi de sahâbî olan Abdullah ve Züheyr adlı oğulları ile Karîbe isimli kızı dünyaya geldi.

İslâm tarihinde Âtike bint Abdülmuttalib'i büyük bir şöhrete ulaştıran şey, onun Bedir Gazvesi'nden önce görmüş olduğu rüyadır. Suriye'den dönmekte olan Ebü Süfyân'ın, Kureyş kervanına müslümanların baskın yapacağını haber vermek ve yardım istemek üzere gönderdiği haberci Damdam b. Amr el-Gıfârî'nin Mekke'ye gelmesinden birkaç gün önce Âtike, kendisini korkutan ve Mekkeliler'i tedirgin eden bir rüya gördü. Devreye binmiş bir adam süratle Mekke'ye gelerek önce Ebtah'ta, sonra Kâbe'de, daha sonra da Ebü Kubeys dağında, etrafında toplananlara üç güne kadar savaşıacakları ve vurulup düşecekleri yere koşmalarını söylüyor, dağdan kopardığı bir kayayı aşağı doğru fırlatıyor, aşağıda parçalanan kaya Mekke'deki bütün evlere dağılıyordu. Âtike, kimseye söylememesini tenbih ederek rüyasını kardeşi Abbas'a anlattı. Abbas da arkadaşları Velîd b. Ukbe'ye söyleyince rüya Mekke'de konuşulmaya başlandı. Mekkeliler'in mânevîyatını bozan bu rüyanın konuşulması Ebü Cehil'i son derece huzursuz etti ve bir gün Kâbe'de Abbas'a, soylarından gelen erkeklerin peygamberlik iddiasıyla yetinmeyip kadınların da aynı iddiada bulunduğunu, şayet üç güne kadar bir şey olmazsa onları Araplar'ın en yalancısı kabul edeceklerini söyledi. Üç gün sonra Damdam Mekke'ye gelip de kervanın başına gelen tehlikeyi haber verince Âtike'nin rüyası gerçekleşmiş oldu. Kardeşi Ebü Leheb, azılı İslâm düşmanlarından biri olmasına rağmen, bu rüyanın tesirinde kalarak Bedir Savaşı'na katılmadı.

Bedir'den sonra da bir şiir söylediği bilinen Âtike'nin İslâmiyet'i kabul ettiği dair olan rivayet kesin değildir. Başta İbn İshak olmak üzere bazı râviler, Hz. Peygamber'in halalarından Hz. Safiyye dışında hiçbirinin müslüman olmadığını nakletmektedir. Buna karşılık Âtike'nin Hz. Peygamber'i metheden, dolaşısıyla müslüman olduğunu gösteren üç

ayrı şiirine eserinde yer veren İbn Sa'd onun Mekke'de müslüman olduğunu ve Medine'ye hicret ettiğini belirtir. Şiirlerin Âtike'ye nisbeti kabul edildiği takdirde, bunlardan biri Hz. Peygamber hakkında söylenmiş bir mersiye olduğuna göre, onun Hz. Peygamber'den sonra vefat ettiği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzi*, I, 29-33, 41-43; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 108, 169, 171, 282, 298; II, 607, 609; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 326-327; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 62, 166, 274, 406; a.mlf., *el-Mü-nemmak*, s. 20, 42, 419; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 118, 119, 128; Belâzürî, *En-sâb*, I, 88, 145-146, 235, 432; III, 19, 20, 311-312; Taberî, *Tarih* (de Goeje), I, 1073, 1292-1294; İbn Abdülber, *el-İst'âb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1969, IV, 1778-1780, 1880; İbnü'l-Esîr, *İcâdü'l-gâbe*, V, 499-500; Zehbi, *A'lamü'n-nübelâ*, II, 272; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VIII, 13-14; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), II, 51-54.

MUSTAFA FAYDA

ÂTİKE bint HÂLİD

(bk. ÜMMÜ MA'BED).

ÂTİKE bint ZEYD

(عاتكة بنت زيد)

Âtike bint Zeyd b. Amr el-Kureşsiyye
(ö. 40/660)

Aşere-i mübeşşereden
Saîd b. Zeyd'in kız kardeşi ve
İslâmiyet'i ilk kabul eden şair
kadın sahâbilerden biri.

Mekke'de müslüman olduktan sonra Medine'ye hicret etti. Orada Hz. Ebü Bekir'in oğlu Abdullah ile evlendi. Güzelliği ve cazibesiyile kocasını etkileyerek onun cihad ve benzeri sorumluluklarını gereği gibi yerine getirememesine sebep olması üzerine Hz. Ebü Bekir Âtike'yi boşaması için oğluna baskı yaptı. Buna son derece üzülen Abdullah karısından ayrıldı. Fakat bu ayrılmaktan duyduğu acıyı içli mısralarla terennüm ettiği bir gece oğlunun ıstırabını duyan Ebü Bekir onun yeniden Âtike'ye dönmesine izin verdi. Abdullah Tâif Muhasarası'nda aldığı bir ok yarısından Medine'de vefat edince Âtike çok üzüldü ve ölünceye kadar kocasına ağlayacağını ifade eden bir mersiye söyledi. Bununla birlikte bir yıl sonra (12/633) Ömer b. Hattâb'la evlendi. Evlenmeden önce Hz. Ömer'den namazını Mescid-i Nebevî'de cemaatle kılmasına engel olmayacağına dair söz aldı. Nitekim Hz. Ömer Ebü Lü'lü tarafından mih-